

ұрпаққа сақталып, аманат болып жетті. Ахмет мұрасын, мемлекеттік қызметтерін әлі де зеттей түсуіміз қажет. Қазақтарды надандық шырмауынан шығарудың бірден-бір жолы ғылым білімге ұмтылу. Біз тарихымызды таныған, тұлғаларымызды бағалаған дегдар жұрт, естияр халықпыз. Қазақ елінің тәуелсіздік алуы осыған толық мүмкіндік ашты. Ахандар күрескен, сан ұрпақ аңсаған азаттық таңында сол арыстарымызды ардақтау перзенттік борышымыз, азаматтық парызымыз. Қазіргі қоғамда нағыз ұлылар мен данышпандар аз. Сол себепті ұлттың тарихын, мәдениетін танытатын сөз өнерінің ғылыми негізін жасаудағы Ахметтің еңбегі орасан зор. Биіктерге көтеріле беру, сол тереңдікке бойлай беру, сол адамгершілік қасиеттерді толықтыра беру — ақын-жазушының бәріне ортақ арман. Мұның екінші аты, ең дұрыс аты — адам жанындағы, адам рухындағы тереңдік. Ашық күнге қуанып, жаңбырға қарап қамығып, көктемде шалқып, дауылға қарап бұрқанып өмір сүрген қазақ халқының жарық жұлдызы осылайша екінші мәңгілік өмірін бастап кетті.

Бұл ғылыми жұмыс Ахметтану сатысының жаңа белесіне ашылды деуге болады. Ахметтің еңбегі тек қазақ елі үшін ғана емес, әлемдік тіл білімі үшін өте маңызды. Дәл осы тұста мынадай ұсыныс қалдырғым келеді:

1) Алаш ардақтысын республикалық көлемде атап өтсе, ғылыми жобалар арқылы мектеп бітіруші түлектерге, студенттерге Ахмет гранттары бөлінген жөн;

2) Алаш зиялысына арнап Ұлытау облысында мектеп яки Университет ашылған жөн; (Мысалы Ахмет Байтұрсынұлы атындағы жоғары білім беретін мемлекеттік оқу орны, Жезқазған университеті)

3) Ахмет ұрпақтары деген атпен дарынды балаларға арналған мектеп лицейі ашылған жөн;

4) Оқушыларға Ахметтану курстарын ашып, онда алаш зиялыларының шығармалары мен тарихы тереңдетіліп оқытылғаны жөн,

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Әуезов М, Аханның елу жылдық тойы
2. Сейфуллин С, Ахмет Байтұрсынұлы 50-ге толды.
3. М.Әуезов Аханның елу жылдық тойы. «Ақжол». 1923.
4. А. Байтұрсынұлы «Тіл тағылымы»
5. А. Байтұрсынұлы Бастауыш мектеп. «Қазақ». 1914.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ПЕДАГОГ-АҒАРТУШЫ

Кошкимбаева А.

Тарих пәнінің мұғалімі

Н.Киікбаев мектеп-гимназиясы

Сарыкемер ауылы, Байзақ ауданы, Қазақстан

Халықты ағарту бала кезінен, мектептен басталады. Тек кітап жазуға тоқтамаған Ахмет әйгілі орыс жазушыларының шығармаларын біздің ана тілімізге аударып, оның Маяк екенін дәлелдеді. Ол халықтың білімін, сауаттылығын қалыптастыруға үлкен көмек көрсетті. Негізгі мақсаттардың бірі-халық санасында бұрынғы қарапайым қара сөздерді жаңғырту және қалыптастыру. Ол бұл ойды ана тілінде асыл, қозғалмалы сөздермен жеткізе алды. Өлеңдерде сөздер адамның назарына, алға ұмтылуға және көшеден қалмауға деген ұмтылысты тудырды. Қазақ тілі болашақ ұрпақ үшін дамыды, ол басқа тілдерден асып түсті, тазалықты сақтауға ықпал етті. Қазіргі мектептердегі қазақ тілінің табиғатын, құрылымын танудағы қызметі.

Кезінде Ахмет Байтұрсынұлының Қазақ әліпбиін жасау, араб жазуын реформалау, қазақ тіл білімінің негізгі терминдері бейнелі ойлауда көрініс тапқаны, оларға алғашқы

анықтама бергені, дыбыс жүйесін (грамматиканы) қалыптастырғаны туралы ұлы еңбегі атап өтілді. "Ахмет Қазан төңкерісі кезеңінде қазақ халқын ояту үшін көп жұмыс жасады. Қазақ мектебі, Қазақ тілі, Ахметтің бұл тарихи еңбегін бағаламауға болмайды. Мұны пролетариат та бағалайды", - деп жазды Сәбит Мұқанов. Ғаббас Тоқжановтың да пікірі осыған байланысты. "Қазақ еңбеккерлері кезінде сары масаның ызылынан оянған Ахметті біледі, оның сөздерін оқығанды ұнатады" [1].

Ахмет Байтұрсынов өзінің "өмірбаянында" (1929, 8 наурыз) былай дейді: "Орынборға келгеннен кейін, біріншіден, қазақ тілін фонетикалық, морфологиялық және синтаксистік зерттеумен; екіншіден, қазақ әліпбиін (қаріп емес), орфографияны оңайлату мен ретке келтіруге арналған реформамен; үшіншіден, лексикалық және грамматикалық әдебиеттермен. және тілдердің синтаксистік әсерінен қазақ тілін синтаксистік; төртіншіден, мен проза тілін (іс қағаздарын жүргізу, публицистика, ғылыми жазу) кітап тілдік арнасынан стилистикалық өңдеу, қазақ сөздерінен терминдер жасау арқылы халық жадының тіліне аударумен айналыса бастадым. Бұл мен жасаған оқулықтар және мен өңдеген "Қазақ" газеттері".

Біздің уақыт-бұл жазумен қарым-қатынас ауызбен сөйлесуден гөрі жоғары болатын уақыт",- деп жазды ол.

Бұдан әрі сөз қозғалады мәселелері туралы оқыту, жазуға үйрету, жазуға үйрету. Қазақ мектептерінде білім алу, олардың қиындықтарын тарату туралы айта отырып, автор өзінің оқыту әдістерін ұсынады.

Ахмет Байтұрсынұлы 1910 жылдардан бастап қазақ әліпбиі мен қазақ тілінің оқулықтарын жаза бастады. Сонымен қатар, ол қазақ графикасын жасауға кіріседі. Қазақ графикасының негізіне туыстық, жақындық сипатындағы Араб нышандары алынған, өйткені қазақ мәдени әлемінде басқа түркі халықтарын да пайдаланатын сан ғасырлық дәстүрлер бар. Оны қазақ фонетикасына бейімдейді, ол үшін ол әліпбиден қазақ дыбыстарынсыз символдарды шығарады, Араб белгілерінсіз символдарды қосады, қазақ тілінің жіңішке-жіңішке үндестігі Заңына сәйкес жазуға ыңғайлы айқын белгі жасайды.

Осылайша, ол 24 таңбадан тұратын қазақтың ұлттық графикасын қалыптастырды, оны "Қазақ жазуы" деп атады, ал басқалары "Байтұрсынов жазуы" деп атады. Ол жазуға үйрететін алфавит жазады.

Ахмет Байтұрсынұлы-бүкіл саналы ғұмырында Қазақ тілі дыбыстарының жүйесін зерттеумен, қазақ жазбаша тілін басқа тілдердің лексикалық және синтаксистік ықпалынан тазартумен айналысқан, қазақ тілі ғылымын дамытқан ірі ғалым.

А. Байтұрсынұлы қоғамның, ғылым мен мәдениеттің өркендеуі хат арқылы болатынын жақсы білген. Ғалым Әріптің сауатсыздығын жою үшін оқулық мәселесі шұғыл мәселе екенін біліп, 1910 жылдан бастап Қазақ тілі үшін қолайсыз араб жазуының жақтарын түзетіп, оны тілдің дыбыстық ерекшеліктеріне сай етіп, сингармоникалық ұлттық алфавит құрды. Бұған дейін, Х ғасырдан бастап, біз парсы-араб жазуын өзгеріссіз қолдандық. Осылайша, А. Байтұрсынұлы қазақ тілінің төл дыбыстарына ғана тән 28 әріптен тұратын әліпбиді құрастырып, оқу процесінде полиграфиялық жағынан неғұрлым қолайлы әрі қолайсыз, тиімді және тиімсіз жерлерді өлшеді.

Атап айтқанда, алфавит 24 таңбадан және реттіліктен тұрады.

Алфавитте қарызға алынған дыбыстарға емес, қазақ тіліне тән дыбыстарға ғана орын беріледі. Ғалым орфографияны, алфавитті гетерогенді сипатта жалпыхалықтық, ұлттық негізде қарастырады. Ғалымның реформалауынан кейін бүкіл түркі жұртшылығы араб жазуын ұлттық жазу жүйесі деп таныды. Сондықтан осы А. Байтұрсыновтың жазу жүйесін біз ұлттық қазақ жазуы деп атаймыз.

- Мен білмеймін, - деді ол. Сол кездің өзінде әріпті оқытудың әртүрлі жаңа әдістері болды. Жүйе бойынша ол бастапқыда "а", "р", "з" әріптерін үйретті, мен оны мысал ретінде айтамын. Сол сәтте "араз", "ораз" секілді жігіттерге үйрене бастадым.

Байтұрсынұлы жүйеге сәйкес бастапқы үйренген әріптерге жаңа әріптер қосып, әріпті үйретті. Осылайша, бала жаңа сөздердің қорын көбейтті. "Қазіргідей тәртіппен" А,"

Б", "Б" үйретілмеген. Себебі, егер солай болса, бала сөйлеуді үйренбейді. Алдыңғы жүйеге бірден әріптерді сөзді құрайтын етіп таңдауға үйретілді. Сондықтан бала ойнауды үйренді.

Сондай-ақ, ғалымдардың айтуынша, Ахмет Байтұрсыновтың үлгісімен балаға бірден хат үйретілмеген. Алдымен олар баланың құлағына сабақ берді, мақал-мәтелдер айтты, түрлі суреттер ойлап тапты, ойындар ұйымдастырды. Содан кейін Мен тек әріптерді үйренуге бардым [2].

Қазақ ғалымы А.Байтұрсынұлы қазақ қоғамына оқытудың жаңа жүйесін енгізіп, ежелгі дәуірсіз жазу мен оқуды қалыптастырды, былай деді: "Мен қазақша оқығанда, мұсылман деп айтпаймын, қазақша оқуды білдіремін". Мұсылман, яғни ескі оқу жолы: "алдымен әл-тозақты жазықтық-визуалды тілде үйретеді, ал әр Харф өзінің тонын айтпайды, бірақ алфавитте айтылғандай, алиби, би, ти, си, мим, ха, дал деп аталады. Оқып, оны үйрету, астында, үстінде, үтір. Тіпті оны үйреткен, үйретпедік оның дауыс Харфа ... бисын ба, мың СА, мың са, харфтың айқын дауысы қалай естілетінін білмей, оның басы айналды". Сондықтан А.Байтұрсынұлы 1910 жылдардан бастап араб әліпбиін қазақ тілінің дыбыстық жүйесіне бейімдеуді қолға алып, ғалым реформалаған әліпби 1912 жылдан бастап қолданысқа енгізілді. Сол әліпби негізінде алғашқы "әліппе" оқудығы жарық көрді. А.Байтұрсыновтың бұл "Әліппесі" сол кезеңдегі қазақ қоғамына ағарту ісінде теңдессіз болды.

Ахмет Байтұрсынұлының қазақ балаларының ана тіліндегі сауаттылығын дамытуға көп еңбек сіңірген адам болғанын оның көрнекті еңбектері дәлелдейді. Осылайша, "оқу құралы" (қазақ әліпбиі) кітабы алғаш рет 1912 жылы Орынборда жарық көрді. Бұл еңбек 1912-1925 жылдар аралығында 9 рет қайта басылып, ұзақ уақыт бойы қазақ қоғамында қолданылып келді. Сондай-ақ, "оқу құралы" атты 2 кітап (әліппенің жалғасы) 1913 жылы басылып, 1924 жылға дейін 4 рет қайта басылып шықты. 3 кітап "оқу құралы" (әліппеге арналған Әліппе) 1913-1921 жылдар аралығында 2 рет басылып шығарылады.

Ахметтің қазіргі әліппесі

Өлемдегі кез келген ұлттың бәсекеге қабілеттілігінің басты белгісі-ғылымның, білімнің даму дәрежесі. Біздің халқымызбен ғасырлар бойы бірге жүретін "білікті бірді жігіт, білімді жігіт" деген қанатты сөз осының айқын дәлелі болып табылады. Алдымен ұлт білімді болуы керек. Абай данышпаны айтқандай, "Біліміден шыққан сөз, ізделсін" деген сөз ізделетін ұрпаққа жетуі керек. Сонда ұлт та, ұрпақ та жаһандық менталды бәсекелестіктің алдында тұрады.

Білімнің негізі мектепте, ал мектеп табалдырығын аттаған жас оқушының алғашқы кітабы – "Әліппе". Сондықтан "Алфавит" кітаптың әкесі" болуға лайық.

Бірнеше жыл бұрын "Әліппе" оқу бағдарламасынан шыққандығы туралы жағымсыз жаңалық тарайды. Білім бастауында тұрған "Әліппе" әрқашан қазақ қоғамының назарында болды [3].

Ұлы педагог-реформатор Ахмет Байтұрсынов алдымен "оқу құралын" 1912 жылы ұсынды, содан кейін үнемі толықтыру мен жетілдіру нәтижесінде 1927 жылы мектептің табалдырығынан өткен бургерлердің "жаңа әліпби" бас кітабы кейінгі кезеңде шығарылған барлық "әліпби" үшін берік іргетасқа айналды.

Ақанның "әліппесі" ғана емес, ол қалыптастырған 500-ге жуық тіл білімі мен әдебиеттану терминдері ұлттық рухта тәрбиеге баға жетпес үлес қосты.

Байтұрсыновпен құрылған "жаңа әліпби" аясында Телжан Шонановтың "жаңа және Молдағали Жолдыбаевтың "Жаңа арна" кітаптары жарық көрді

Ахмет Байтұрсынов латын әліпбиіне көшуге қарсы шығып, өз ұстанымын келесі түрде білдірген: "біз, казактар (1936 жылға дейін қолданылған "казактар" атауының дұрыстығын сақтау мақсатында түзетусіз беріледі), өз сөзіміздің негізгі элементтерін баяғыда анықтап, оларды тиісті белгілермен белгіледік, жақсы жазамыз, жақсы оқимыз, грамотаны орыстар, немістер, француздар, ағылшындар және басқаларға қарағанда

әлдеқайда жеңіл және тезірек меңгереміз. Неге бізге тағы? Жоқ, олар бізге қаріпімізді латын тіліне ауыстыру керек дейді, өйткені біздің қаріпіміз біздікі емес – араб...".

Өз пайымдауларына негізделе отырып, сондай-ақ тіл саласындағы кейбір әлемдік ғалымдардың тәжірибесін ескере отырып, Ахмет Байтұрсынов пікірталасқа қатысушылардың алдына мынадай сұрақтар қояды: осы тілдің негізгі сөйлеу элементтерін толық бейнелеу үшін қаріптің осы немесе басқа жүйесі қаншалықты жарамды, қандай жүйе бойынша баспа және қолжазба мәтіндері оқылады, қай жүйе бойынша тезірек жазылады және жазылғаны жақсы түсініледі, қандай қаріп жүйесі типографиялық техника үшін неғұрлым ыңғайлы болып табылады, қандай жүйе сауаттылықты оқыту үшін – басылған, қолмен жазылған мәтіннің сұлулығы және көзге "гигиена".

Ахмет Байтұрсынов бастаған "арабистер" Араб жүйесіндегі қазақ тілінің дыбыстарын белгілеуге арналған таңбалар қоры латын тілінен гөрі анағұрлым қолайлы, өйткені қазақ тілінің дыбыстарын белгілеуге арналған Араб жүйесіндегі 19 белгі жазу мен дыбыстық мағынасын өзгертпей, 5 белгі жазу мен мағынасын өзгертпей алды. Латын алфавитінде 15 әріп стильді өзгертпестен және 7 әріп стилі мен дыбыстық мағынасын өзгертпестен қызмет ете алады. Ал қазақ тілінің дыбыстарына сәйкес келетін белгілер жоқ және әріптер ойлап табылған...". Сонымен бірге, латинистерді мәселенің ғылымилығына назар аударуға шақыра отырып, "бас арабист" бір жағынан Латын әліпбиі Батыста бар түрінде түркі тілдерінің [ЮО1] дыбыстық құрамын 25-30 пайызға қанағаттандырмайтынын және оны түркі халықтарының дыбыстарына бейімдеу үшін реформа қажет екенін атап өтті. Бұл, өз кезегінде, қосымша белгілерді толтырмай дайын қаріптің бірде-бір жиынтығын және тиісті өзгертулер енгізбестен бірде-бір баспа машинкасын пайдалануға болмайды дегенді білдіреді.

А.Байтұрсынұлы қазақ тілінің дыбыстық жүйесін қарапайым тілмен оқу барысында дыбыстардың 28 түрі дауысты және дауыссыз дыбыстарға жіктелгенін, қазақ жазуындағы жіңішке дауысты дыбысты Араб харіпімен ажырату үшін белгі — дәйексөз енгізу қажет екенін, сол арқылы жуан немесе жіңішке буынның табиғатын тілдің осы дыбыстық жүйесіне тән жіңішке заң бойынша ашып көрсетеді. Сонымен қатар, араб алфавитінде жолдың жоғарғы жағына әріптер қою арқылы у таңбаларына ұқсайтын дауысты дыбыстар жоқ, жаңа әріптер жасайды және қазақ тіліне сәйкес араб графикасын реформалайды [1].

А.Байтұрсынұлы-қазақ балаларының ана тілінде сауатты сөйлеуіне көп күш салған адам. қазақ балалары бастауыш мектептерде 1902 жылдан бастап оқытыла бастағанына қарамастан, ресми түрде графикасы болмаған, орыс немесе араб графикасын пайдаланған. А.Байтұрсынұлы және басқа да қазақ зиялылары Ресей Императорлық Министрлер Кеңесінің төрағасына петиция жазды. Оның қазақ даласында білім алуды қазақ тілінде жүргізуге талаптары болды. Бұл талапты жүзеге асыру үшін Орынборда А. құрастырған алғашқы әліппе жарық көрді. Байтұрсыновтың 1912 жылы "Оқу құралы" деген атпен жарық көрді. Бұл кітапта әр әріпке сипаттама беріледі, содан кейін танымдық материал ұсынылады. Алғашқы басылымы 1912 жылы жарық көрген бұл "Әліппе" кейіннен бірнеше рет басылып шықты, 1925 жылғы Орынбор басылымында 7-і көрсетілген. Білім беру кеңесінде бұл кітап келесідей бағаланды: "әліппе" қазақ даласына үлкен пайда әкелді. Бұл әдіс бойынша да, мазмұны бойынша да көптеген ескірген кітаптардан асып түседі. Өңгімелер балаларға қызықты, жеңіл, заманауи».

1912 жылы Қазақ тілді балаларға арналған "оқу құралын" жазғаннан кейін мектеп қазақ тілін пән ретінде оқыту бойынша оқулық жазуға кірісті. "Біздің уақыт-жазу уақыты. Қазақ бастауыш мектептерінде басқа білімдермен қатар қазақ тілінің дыбыстық, сөздік және сөйлеу жүйесін оқыту қажет", сондай — ақ "тіл-құрал" атты үш бөлімнен тұратын оқулық жазуға кірісу қажет. Фонетикаға арналған бұл кітаптың бірінші бөлімі 1915 жылы жарық көрді. 2-бөлім 1914 жылы жарияланған морфологияны қамтиды. Қазақ тілінің фонетикасы мен грамматикасына талдау бүгінгі күні де осы А.Байтұрсынов оқулығының негізінде беріліп отыр. А. Байтұрсыновтың еңбегі қазақ тілін білудегі алғашқы еңбек болды. 1912 жылы Орынборда жаңа графикамен жазылған алғашқы "әліппе" жарық көрді.

1913 жылдан 1918 жылға дейін "Қазақ газеті" А.Байтұрсынов құрастырған орфография негізінде шығарылды. А. Байтұрсыновтың бұл әліпбиі қазақ мәдениеті тарихындағы үлкен кезең болды. Қазақ даласында алғаш рет грамота кең таралды және жапсырма деп аталды, бұл оқу-ағарту майданында алға жылжуға түрткі болды. Бір кездері кеңінен таралған құбылысты бүгінде шетелдегі қазақ диаспорасының көпшілігі осы жазу үлгісін жақсы білетіндігінен көруге болады.

1929 жылдың 12 мамырында А.Байтұрсынұлы өз баяндамасында былай дейді: "1901 жылдан бастап, оқудан бос уақытта, өз бетінше білімін толықтырып, әдебиетпен айналыстым". Ал Орынборға келген бойда мен ең алдымен қазақ тілінің дыбыстық жүйесі мен грамматикалық құрылысын зерттеумен айналыстым, содан кейін қазақ әліпбиі (қаріп емес) мен орфографияны ретке келтіру және оңайлату бойынша жұмыс істедім, үшіншіден, қазақ жазбаша тілін бөгде тілдік қажет емес сөздерден арылтуға, синтаксистік құрылымды басқа тілдердің ықпалынан тазартуға тырыстым, төртіншіден, қазақ прозасын (яғни іс жүргізу тілі, публицистика және ғылыми тіл) жасанды кітап сипаттауға арналған ғылыми терминдерді жасаумен және әзірлеумен айналыстым, стильдік безендіру үлгілерін Ол қазақ тілінің дыбыстық жүйесі мен оны белгілейтін әріптер туралы өз пікірін 1912 жылдан бастап "Айқап" журналы мен "қазақ" газеті беттерінде білдіре бастады. "Айқап" 1912 жылдың 9-10 сандарында "Шахзаман мырза" деген үлкен мақала жазды, онда кейбір араб таңбалары қазақ дыбыстарын белгілеусіз қазақ әліпбиіне енгізілмеуі керек, ал сөздің барлық қыр-сырын белгілеу үшін оның алдына дәйекті белгі қою керек екенін дәлелдейді. Бұл мақалада біз алғаш рет қазақ лингвистикалық терминдерінің "дыбыс", "әріп", "дәйексөз", "қалың дыбыс", "жіңішке дыбыс", "принцип" терминдерін кездестіреміз. "Қазақ" газетінде 1913 жылы 34 және одан кейінгі нөмірлері "жазу мәселесі" атты көлемді мақала жариялады, онда кейбір дауысты дыбыстарды (у, ұ, о, и, е, ы) таңбалау туралы өз пікірін білдіріп, одан әрі іздеуде қазақ жазуы үшін араб графикасын былайша таңдап алуды ұсынды: 1) қазақ жазуы үшін араб алфавитіндегі жуан дыбыстарды белгілеуді алмау; 2) қазақ тіліндегі ы, Е, о, У, У дыбыстарының әрқайсысын белгілеу, 3) к, г дыбыстарынан басқа, ең жіңішке (яғни қазіргі заманғы в/у дыбыстарымен айтылатын) дауыссыз сөздерді белгілеу үшін сөз алдында жүйелі белгілеу [2].

Барлық салалардан кезінде "Қазақтың Ахаңы" құрметті атағын алған Ахмет Байтұрсыновтың ұлы еңбегін көруге болады. Ол, біріншіден, қазақ балаларының ана тіліндегі сауаттылығын ашуға бар күшін салған ағартушы, "Әліппе" оқулығының авторы, екіншіден, қазақтардың әлеуметтік өмірінің барлық саласына назар аударған ірі публицист, қоғам қайраткері, үшіншіден, қазақ тілін ғана емес, әдебиетті де зерттеген ақын – өнертанушы, ғалым, араб жазуын реформалаған және оны ұлттық деңгейге шығарған бірегей адам.

Көптеген ғасырлар бойы қалыптасқан араб жазуы халықтың тез және жаппай сауаттылығына бірқатар кедергілер мен қиындықтарға тап болды, ал араб әліпбиін қолданған бүкіл түркі халқы ортақ орфографиялық заңдылыққа бағынады. Мұндай хатты ұлттық деңгейге көтерудің ең басты тәсілі ретінде А.Байтұрсынұлы қазақ тілінің дыбыстық заңнамасына сәйкес араб әліпбиін реформалауды қарастырып, сол арқылы ұзақ ғасырлар бойы қолданылып келген араб графикасына өзгерістер енгізу идеясын алғаш рет көтеріп, оны іс жүзінде реформалады. Араб жазуын реформалауға түрткі болған негізгі себептер: бір дыбыс бірнеше әріптермен жалғасты, дауысты дыбыстар көп жағдайда белгіленбеді, бірақ араб тілінің заңнамасына сәйкес харакаттар арқылы берілді, қазақ тіліндегі тоғыз дауысты дыбыстарға тек үш таңба (а, у, и) арналған. Осыған байланысты жазбаша сөздің мағынасын анықтауда көптеген қиындықтар мен кедергілер болды және дауысты дыбыстарды білдіретін әріптер жетіспеді. Мұндай кемшіліктер араб әліпбиіне сдерживали "ағарту". Дәл А. Байтұрсынұлы осы қиындықтарды шешудің жолын тауып, ұлттық әліпбиді құрастырып, ана тілінде сауаттылыққа үйретудің ең тиімді құралын жасады. Ахмет Байтұрсынұлы оқыту жүйесінде түбегейлі реформа жүргізді. Алдыңғы оқыту жүйесі таза араб тілінің фонетикалық ерекшеліктеріне негізделгендіктен, Құран

сүрелерін жаттауға және араб, парсы, түркі тілдерінің грамматикалық ерекшеліктеріне сүйенді. Бұл А. Оқыту жүйесін ұлттық, жалпыхалықтық деңгейге көтеріп, қарапайым халық түсінуі қиын "жаңа (джадидтік) бағытты" дамытқан Байтұрсынұлы.

А. Байтұрсыновтың әліпбиі, яғни затбелгі 1912 жылдан бастап қолданысқа енгізілді. Жапсырманы жазудың басты ерекшелігі келесідей болды:

- әліпбиден қазақ тіліне сәйкес келмейтін артық әріптерді алып тастадық;
- араб жазуына тән диакритикалық белгілер қолданылмаған;
- дауысты дыбыстар жүйесі қазақ тілінің үндестік заңына сәйкес белгіленген.

А. Байтұрсыновтың әліпбиінде 24 әріп, 1 әріптік белгі болды. Дәйекті сөз майлы, дәйекті-нәзік сияқты оқылды. Яғни, үш ақ дауысты араб әліпбиі қазақ тілінің үндестік заңына сүйене отырып, қазақ жазуына еш қиындықсыз-ақ түсті.

Көптеген ғасырлар бойы қалыптасқан араб жазу жүйесі негізінен үш түрлі кезеңде қызмет етті: Кадим, Джадид, төте жол. Олардың ішінде ана тілінде сауат ашуға үйретудің ең тиімді құралы төте жол, яғни А. Байтұрсыновтың әліпбиі болды.

Ахмет Байтұрсынұлы-бүкіл саналы ғұмырында Қазақ тілі дыбыстарының жүйесін зерттеумен, қазақ жазбаша тілін басқа тілдердің лексикалық және синтаксистік ықпалынан тазартумен айналысқан, қазақ тілі ғылымын дамытқан ірі ғалым.

А. Байтұрсынұлы қоғамның, ғылым мен мәдениеттің өркендеуі хат арқылы болатынын жақсы білген. Ғалым Әріптің сауатсыздығын жою үшін оқулық мәселесі шұғыл мәселе екенін біліп, 1910 жылдан бастап Қазақ тілі үшін қолайсыз араб жазуының жақтарын түзетіп, оны тілдің дыбыстық ерекшеліктеріне сай етіп, сингармоникалық ұлттық алфавит құрды. Бұған дейін, X ғасырдан бастап, біз парсы-араб жазуын өзгеріссіз қолдандық. Осылайша, А. Байтұрсынұлы қазақ тілінің төл дыбыстарына ғана тән 28 әріптен тұратын әліпбиді құрастырып, оқу процесінде полиграфиялық жағынан неғұрлым қолайлы әрі қолайсыз, тиімді және тиімсіз жерлерді өлшеді.

Атап айтқанда, алфавит 24 таңбадан және реттіліктен тұрады. Егер "привет" сөзі сөздің алдына қойылса, онда бұл сөздегі барлық дауысты дыбыстар жұқа деп түсініледі. Мысалы: **ت ت-түр, ت ت-тип.**

Алфавитте қарызға алынған дыбыспен емес, қазақ тіліне тән дыбыстарға ғана орын беріледі. Ғалым орфографияны, алфавитті гетерогенді сипатта жалпыхалықтық, ұлттық негізде қарастырады. Ғалымның реформалауынан кейін бүкіл түркі жұртшылығы араб жазуын ұлттық жазу жүйесі деп таныды. Сондықтан осы А. Байтұрсыновтың жазу жүйесін біз ұлттық қазақ жазуы деп атаймыз [3].

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Уали Н. Ахмет Байтұрсынұлы и онтогенезическое развитие казахской письменности // великая ткань национального духа / - сборник научных статей. - Алматы: ученый, 1999 с. 268-281
2. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы.- Великая ткань национального духа / - сборник научных статей. Алма-Алматы: родной язык; 1992-448 с
3. Жүсіпұлы М. Ахмет Байтұрсынов и фонология современного казахского языка- Алматы, наука, 1998-216 с